

**SZABÓ JÓZSEF: A TÖRÖK HÓDOLTSÁG NÉPRAJZI ÉS
NYELVI MARADVÁNYAI FÖLDRAJZI NEVEINKBEN**
Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2008.
197 lap (1 térképmelléklet)

Jól döntött SZABÓ JÓZSEF, amikor kutatását nem szűkítette le a magyar helynév-anyag török hódoltsághoz kapcsolódó rétegének a nyelvi vizsgálatára, hanem kiterjesztette az adott korszaknak helynevekben emléket állító mondai hagyományainak az összegyűjtésére és elemzésére is. Ennek eredményeként könyve nem csupán oszmán-török nyelvi hatásra keletkezett helyneveket, hanem „tisztán” magyar eredetű korabeli és újabb magyar helyneveket is felvonultat.

SZABÓ JÓZSEF teljességre törekvő kutatásainak forrásai ez esetben az országos földrajzinév-gyűjtés eredményeként már kiadott vagy még megjelenés előtt álló megyei (járási) földrajzinév-gyűjtemények. Ez az első átfogó kutatás, amely az oszmán-török eredetű helyneveket e gazdag forrástípusból kiindulva vizsgálja. Ez már önmagában is dicséretes.

A kötet bevezetőjében (13–8) a szerző áttekinti a kérdés kutatásának a történetét. A második fejezetben (19–78) típusok szerint veszi sorra a népi mondák, illetve a néphagyomány alapján keletkezett, török hódoltsággal kapcsolatos helyneveket, s a keletkezésükre adott népi magyarázatokat. Itt az olvasó is meggyőződik arról, hogy „a különböző névmagyarázatok egy része a szóban forgó esemény, történés után egy-két évszázaddal később keletkezhetett, s csupán *a népi képzelőerő utólagos alkotásáról, névfejtési kísérletéről van szó*”, magyarán népetimológiáról. Véleményem szerint ez igaz a tárgyalt esetek nagyobbik felére. (A III. fejezetben külön alfejezet foglalkozik a népetimológiával; 160–6) E népetimológiák jó részét a PESTY-féle, 1864–1865. évi országos gyűjtés idején jegyezték le.

A szerző által „kellő kritikával” fogadandónak ítélt *Basa-kert* (Pilismarót), *Basa-sziget* (Zalavár) helyneveken túl minden bizonnyal népetimológias magyarázattal bírnak a következők is: *Alibán* (Ali báné volt; Badacsonytördemic), *Tanárok* ~ *Nagytanárok* (itt tanígtatták fegyverforgatásra a janicsárokat; Ötvöskőnyi; megjegyzendő, hogy *tanárok* szavunk szláv eredetű, ’bekerített rét, kaszáló’ jelentéssel, s maga is népetimológia útján nyerte el jelen alakját).

A földrajzinév-gyűjtemények bel- és külterületi nevei olykor elpusztult falvak nevévé őrzik. Ilyen pl. *Káptalanfa*, *Bódogasszonyfa*, *Szentmihályfalu*, *Szent-Iján*, *Ábrány*, *Batida* és *Csomorkány*. Ezek fellelése és közzététele a kutatás egyik jelentős eredménye.

A kötet III. fejezetében (79–166) a szerző arra keresi a választ, hogy egyes „gyanúba jöhető” (!) adatok „vajon [...] oszmán-török eredetűek-e, valóban vagy legalább föltételezhetően kapcsolatba hozhatók-e a török megszállás korával, s így módon nyelvünkben a hódoltság kora nyelvi maradványainak tekinthetők-e.”

Rövid elméleti-módszertani és tudománytörténeti ismertetés (79–92) után két nagy csoportba sorolva tárgyalja az oszmán-török nyelvi hatásra visszavezethető helyneveket

(93–159). Az első csoportba tartoznak az oszmán-törökből (közvetlenül vagy közvetve) átvett helynevek (96–147). A kutatás tárgyát képező helynévi anyagot (neveket és névváltozatokat) 27 címszó alatt, településenkénti bontásban találjuk meg. A helynevet minden esetben az eredeti forrásból származó, az adott helynévvel kapcsolatos népi magyarázat kíséri. Az itt tárgyalt címszavak a következők: *Babadag*, *Beslia*, *Budzsák*, *Cseszme*, *dag* (?), *Dömörkapu*, *duttyán* (?), *hadzsi* (?), *Hamzsabég*, *haramia* (?), *Hóbiárt basa utca*, *Ibrány*, *Karabuka*, *Karahóma*, *Kara-homok*, *Karapándzsa* ~ *Karapanca*, *Karaula*, *Karakula*, *Kula*, *Kurbasa*, *Ozmanbüik*, *subasa* ~ *szubasa* (?), *Tabán*, *Tatali*, *Tettye*, *Tobak szer*, *Turbék*.

Megjegyzem, hogy a fenti címszavak közül csak kevés tekinthető közvetlenül vagy délszláv közvetítéssel törökből átvett helynévnek. Minden bizonnyal közéjük tartozik azonban *Babadag*, *Budzsák*, *Cseszme*, *Dömörkapu*, *Hamzsabég*, *Tabán*, *Tatali* és *Tettye*.

A többi helynév (*Hóbiárt basa utca*, *Karabuka*, *Karahóma*, *Kara-homok*, *Karapándzsa* ~ *Karapanca*, *Karaula*, *Kurbasa*, *Ozmanbüik*, *Tobak szer* és *Turbék*) török helynévi (!) előzménye nem bizonyított. A közölt adatok alapján csak a tárgyalt helynév török személynévi eredete, legjobb esetben a pusztá személynév helynévként való használata tételezhető fel.

Törökországban ma is több falu nevének első eleme *baba* 'apa, ős, nagy', amelyhez különböző földrajzi köznevek járulnak, pl. *-çay* 'ér', *-dere* 'patak(meder), völgy', *-kaya* 'szikla', *-yaka* 'part, szél, (hegy)oldal', s így lesz belőlük *Babaçay*, *Babadere*, *Babakaya*, *Babayaka*, valamint egy körzetnek a neve *Babadağ* (*dağ* 'hegy').

A *Dömörkapu* és *Vaskapu* helynevek összefüggése már régóta ismeretes. A *Vaskapu*-k témájába vágó tanulmányomban e nevek keletkezésének és kapcsolatának ősi török és magyar párhuzamait vizsgáltam (Vaskapuk. Temir qapıy, Vaskapu, Dömörkapu. In: BIRTALAN ÁGNES – RÁKOS ATTILA szerk., Bolor-un Gerel. Kristályfény. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére. 1–2. Budapest, 2005: 83–106). Megállapítható volt, hogy a régi, még honfoglalás előtti gyökerekkel rendelkező *Vaskapu* nevek mellett megjelentek a 16–17. században ugyanezen nevek oguz köntösbe bújtatott megfelelői, a *Dömörkapu* nevezetű helyek a Pilisben, a Mecsekben és további 5-6 helyen az országban.

A *cseszme*, a *dag*, a *duttyán*, a *hadzsi*, a *haramia* és a *subasa* ~ *szubasa* „köznévvvel keletkezett helynevek” tárgyalása ebben a csoportban zavaró, mivel a már köznévként meghonosodott oszmán-török eredetű szavakból keletkezett helyneveknek külön csoportjuk van (2. Oszmán-török eredetű, ma is ismert köznevekből keletkezett helynevek; 147–60). Úgy látszik, SZABÓ JÓZSEF nem tudta vagy nem akarta eldönteni, hogy a kérdéses helynevek etimója használatos volt-e köznévként a helyi (magyar vagy délszláv!) lakosság körében. Véleményem szerint önálló címszóként kellene szerepeltetni a *Cseszme*, a *Daggasszó* (?) és a *Falgasdak* (?) helynevet. A többi „köznévvvel keletkezett helynév” pedig a fent említett másik (2. számú) csoportba tartozik.

A *Karabuka* névvel kapcsolatban (110) szintén hangtani nehézségek merülnek fel. A név *buka* 'bika' eleme nem magyarázható meg a várható tipikus oszmán-török *buga* ~ *boga* alakkkal szemben. Hódoltság kori eredete nem bizonyítható, ám feltételezhető csakúgy, mint korábbi, mondjuk besenyő vagy kun személynévi eredete is. Ugyanez mondható el a *Karahóma* és a *Kara-homok* nevek eredetéről is.

A *Karaula* (113) szerb-horvát *karàula* megfelelője már szerepel KAKUK ZSUZSÁNÁL (1973) a *karavul-hāne* címszó alatt; az ottani korrekt etimológia ismeretében már

szükségtelen a török lektor szóbeli közlésére utalni. Úgy látom, ez esetben is délszláv közvetítésről van szó.

Ami a *Karkula* nevet illeti, SZABÓ JÓZSEF magyarázata, hogy a helynév a török *Kara-kula* 'Fekete-torony' névből ered, ezúttal sem győzött meg. Egyrészt a *kara* melléknév második szótagjának a magánhangzója hasonló esetben nem szokott kiesni (redukálódni), másrészt gyenge érv az, hogy „bizonyos színvekből” földrajzi nevek (is) keletkezhetnek. Egyébként pedig semmi sem bizonyítja a név hódoltsági eredetét, török mivoltát, amint erre maga a szerző is utal.

A *Kula* esetében (115) véleményem szerint Kiss Lajos magyarázata fogadható el: a név eredetije a szerb-horvát *Kúla* 'torony, vártorony, bástya' lehetett, amely természetesen török, illetve – végső fokon – arab eredetű szó.

Daggasszó etimológiája (101) szintén gyenge lábakon áll. Ezek egyike a kérdéses (és egyetlen) adat, amelyhez ezúttal még legenda sem fűződik. Másik gyengéje az, hogy magyarázatként csak KAKUK ZSUZSA és KISS LAJOS itt alig használható *Dagesztán* és *Tekirdag* adataira hivatkozik. Mivel a kérdéses helynév *Dag-* 'hegy' eleme is kétséges, felesleges azon elmélnünk, hogy a törökországi ilyen kezdetű falunévek között van nem egy (pl. *Dağ-belen* 'szoros', *Dağ-çayırı* 'rét, legelő', *Dağ-dere* 'patak(meder), völgy, szoros, szakadék'), amelyeknek második eleme hasonló jelentésű a magyar *aszó* 'szárazér, völgykatlan, időszakos vízfolyás menti rét' földrajzi köznévhöz, s így jobban alátámasztaná a feltételezett etimológiát.

Még több kétség merül fel a *Falgasdak* helynévvel kapcsolatban (101). Nyilvánvaló, hogy ez a név már csak egy 1852-es térképen létezik. Pontos, eredeti hangalakját nem ismerhetjük, mivel idegen ajkú, magyarul nem (nagyon) tudó mérnökök jegyezték le, s így az akár **Farkaslak* is lehetett. Ezért a kérdéses nevet a régi magyar *Falkas* családnév és a török *dağ* 'hegy' szó összetételére visszavezetni – védhetetlen ötlet.

Ibrány etimológiáját (109) pontosítva meg kell jegyezni, hogy hangtani szempontból vitatható az *Ibrāhīm* > *Ibrány* változás, a hódoltság kori adat bizonyító ereje pedig csekély, s ráadásul van hódoltság előtti *Ibran* adat, amelyből a kérdéses név levezethető. De a török *Ibrahim* személynévnek mind a szerb-horvát, mind a magyar forrásokban volt *Ibran* alakja, amelyből kialakulhatott a magyarban az *Ibrány* változat. Némi kételkedést ébreszt azonban az a tény, hogy évszázadokkal a török előtt már létezett *Ibrány* nevű személy és település Észak-Magyarországon. Az a kérdés, hogy elegendő-e ez esetben a néphagyomány a török eredet igazolására.

Problematikusnak látszik a döbröközi és kurdi *Kurbasa* (121–2) név magyarázata is. Magam *kurbasa* ~ *kurpasa* méltóságnevet nem találtam. A *kur* összetevő oszmán-török személynévben való előfordulását sem ismerem.

Sok adattal illusztrált, gondosan kidolgozott névcikk a *Tabán* (125–39). A mellékelt térkép egyértelműen mutatja, hogy a *Tabán* helynév és változatai szinte kizárólag a hajdani hódoltság területén fordulnak elő, így oszmán-török eredetükhöz kétség sem férhet.

A *Tobak* (141) kapcsán KAKUK ZSUZSA a *tabak* 'tímár' köznévi szerb-horvát közvetítéssel való átvétele mellett foglalt állást. A névcikkben felsorolt adatok alapján az a véleményem, hogy a hely- és személynévek ez esetben is másodlagosak, vagyis ennek a címszónak is a köznévi átvételek között lenne a helye.

A kötetben külön alfejezetben kaptak helyet az „oszmán-török eredetű, ma is ismert köznevekből keletkezett helynevek” (147–60). Szerintem problematikus ennek a csoportnak az elkülönítése. Először is azért, mert biztosan nem határozható meg, hogy a

mai magyarul beszélők mely rétegei milyen szavakat ismernek, és milyeneket használnak. Így bizonyára nem ismert a mai köznyelvben a *csausz*, a *bég* név *bék* változata, és feltehetően ismeretlen a *hodzsa* és a *pasa* is.

A fentieket figyelembe véve a kötet adatai alapján a következő oszmán-török eredetű magyar köznevekből keletkeztek a hódoltság idején vagy azt követően személy-, illetve azokból helynevek: *basa* ~ *pasa*, *bég* ~ *bék*, *csausz*, *cseszme*, *dag* (?), *duttyán*, *dzsámi*, *hadzsi*, *haramia*, *hodzsa*, *jancsár* ~ *janicsár*, *mecset*, *subasa* ~ *szubasa*, *tabak* ~ *tobak*, *tabán* (?).

Annak ellenére, hogy a kötet több pontján találunk egyes helynevek keletkezésére vonatkozó népi magyarázatokat, melyek lényegében népetimológiák, a szerző külön alfejezetet is szentelt e kérdésnek (160–6). Meggyőződésem, mint már jeleztem, hogy az ittenieken kívül jó néhány népetimológia található még a kötet előző fejezeteiben is.

Érdekes, sokszor rendkívül mulatságos népi magyarázatok és szakirodalmi megállapítások segítségével ismerhetjük meg az efféle naiv magyarázatok logikáját és tudományos értékét. Elegendő lesz a bajóti *Jaj-hát* helynév keletkezésére adott népi magyarázatot idézni: „A monda szerint egyszer egy nagy török sereg közrefogott egy kisebb magyar csapatot. Amikor már látták, hogy nem menekülhetnek, a törökök kiabálni kezdtek: *Jaj, hát* most nektek, magyarok” (161–2).

A kötet, és természetesen az ismertetés is, a tanulságok levonásával zárul.

Néprajzi vonatkozásban fontos eredmény, hogy a szerző használható forrásanyagot tett elérhetővé a török történeti mondák kutatói számára. Azonban az országos földrajzinév-gyűjtés eredményeinek a közlésében megmutatkozó egyenetlenség miatt az adatok földrajzi szóródása nem mutathat reális képet.

A nyelvészeti „vizsgálódás” legfontosabb, bár egyáltalán nem új eredménye annak megállapítása, hogy a török uralom alatt, illetve azt követően a magyar nyelvterületen keletkeztek oszmán-török eredetű földrajzi nevek, s ezek egy része még ma is használatban van. A kutatás egyik eredménye az, hogy a nyelvészek által alig használt megyei földrajzinév-gyűjteményekből a már ismert nevekhez újabb példaanyagot tett elérhetővé (*Babadag*, *Cseszme*, *Dömörkapu*, *Hocsa kert*, *Kula*, *Tabán*, *Tatali* stb.), némely esetben pedig a névtani szakirodalomban még nem tárgyalt helynevekre (*Beslia*, *Duttyán*, *Hadzsi*, *Haramia*, *Hóbiárt basa*, *Karkula*, *Tobak szer* stb.) irányította rá a figyelmet.

BASKI IMRE

**BAUKO JÁNOS: RAGADVÁNYNÉV-VIZSGÁLATOK
KÉTNYELVŰ KÖRNYEZETBEN
(NÉGY SZLOVÁKIAI MAGYAR TELEPÜLÉS
RAGADVÁNYNÉVRENDSZERE)**

**Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara –
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nyitra–Budapest, 2009. 226 lap**

A ragadványnevek vizsgálata számtalan hozadékkal jár a nyelvtudomány, azon belül pedig a névkutatás számára. Különösen igaz ez, ha a korpusz a Kárpát-medence határon